

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

Н.С. Карпов*

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ

Ставлення держави до особи закріплено в Основному Законі — Конституції України. “Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави...” (ст. 3 Конституції України). Дане положення задекларовано в Конституції України, зовсім інше значення має створення ефективного та дієвого механізму гарантування та захисту проголошених прав людини.

З розвитком науково-технічного прогресу та умов життя громадян змінюється і удосконалюється злочинність, що призводить до її проникнення в усі сфери суспільного життя і впливу на всі суспільні відносини. Для досягнення мети кримінального судочинства необхідною умовою стало не тільки виявлення осіб, які скоїли даний злочин, притягнення їх до кримінальної відповідальності, але й захист суддів, слідчих, свідків, потерпілих та інших учасників кримінального судочинства від посягань на їх життя, здоров’я, майно, а також захист їх від незаконного впливу з метою перешкоджання правосуддю.

Становлення незалежної держави Україна і правова реформа, що супроводжує цей процес, потребує переоцінки багатьох соціальних інститутів. У сфері соціально-правового життя важливою складовою стало питання забезпечення безпеки свідків та потерпілих. Така ситуація характерна не тільки для України. Протягом останніх 15 років дане питання неодноразово було предметом розгляду Конгресів ООН, у результаті чого сформульовані принципи правосуддя: справедливого поводження з жертвами та свідками злочинів; забезпечення учасникам процесу доступу до механізму правового та адміністративного захисту; забезпечення права на реституцію, компенсацію, соціальну допомогу тощо. Сформульовані принципи відображені в міжнародному законодавстві, національних законодавствах держав, до числа яких належить й Україна.

© Карпов Н.С., 2006

* професор кафедри теорії кримінального процесу та судустрою Київського національного університету внутрішніх справ України, кандидат юридичних наук, доцент

Однак вказані законодавчі досягнення не завжди відомі громадянам країни. За даними проведеного нами дослідження 50,6 % опитаних не знають, які заходи захисту потерпілих, свідків, суддів встановлені законом (в Україні — 51,3 %). На питання, чи достатні та надійні, на Ваш погляд, встановлені законодавством заходи захисту потерпілих та свідків, достатніми вважають — 3,9 %, надійними не в повній мірі — 49,6 %, взагалі не надійними — 46,5 % опитаних¹.

Незважаючи на це важливим і необхідним кроком регулювання даного питання, стало прийняття 23 грудня 1993 року Законом України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві” (далі — Закон)². Цим Законом в Україні вперше на законодавчому рівні забезпечена реалізація прав осіб, які беруть участі в кримінальному судочинстві, до яких належать свідків і потерпілих.

Для приведення у відповідність Закону діючих на момент його прийняття нормативно-правових актів, 13 січня 2000 року Верховною Радою України прийнятий Закон України “Про внесення змін в деякі законодавчі акти України” № 1381-XIV³. Вказаним законом Кримінально-процесуальний кодекс України (далі — КПК України) був доповнений відповідними статтями, які регламентують питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ст.ст. 52¹ — 52⁵). У вказаних статтях закріплені підстави для застосування заходів забезпечення безпеки, коло осіб, які мають право на забезпечення безпеки, їх права й обов’язки, порядок застосування заходів безпеки та їх скасування, а також порядок оскарження рішення про відмову в застосуванні заходів безпеки або у їх відміні. Крім того, ст. 69¹ КПК України була доповнена ч. 2, в якій закріплено право свідка на забезпечення безпеки. Процесуальні права потерпілого також були доповнені правом на забезпечення безпеки (ч. 3 ст. 49 КПК України). Зміни також внесені і в ряд інших статей КПК України, які регламентують забезпечення безпеки свідків і потерпілих: ст.ст. 14¹, 20, 85, 97, 112, 170, 174, 176, 217, 218, 224, 255, 273, 290, 292, 300, 302, 303, 306, 307 КПК України.

Вказаним Законом Кодекс України про адміністративні правопорушення був доповнений ст. 185¹¹, яка передбачає відповідальність за розголошення відомостей про заходи безпеки відносно особи, взятої під захист⁴.

Крім адміністративної відповідальності, законодавство України передбачає кримінальну відповідальність за нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 Кримінального кодексу України)⁵, а також за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист⁶.

Відповідні зміни були внесені також у Закони України “Про міліцію”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про Службу безпеки України”⁷.

Розглянувши та проаналізував практику застосування органами досудового слідства та судами заходів забезпечення безпеки, у тому числі стосовно свідків та потерпілих, Пленум Верховного Суду України (далі ПВСУ) в Постанові “Про застосування законодавства, яке

¹ Карпов Н.С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований). — К., 2004. — С. 40-41.

² Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII// ВВР. — 1994. — № 11. — Ст. 51.

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 13 січня 2000 року № 1381-XIV// ВВР. — 2000. — № 10. — Ст. 79.

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 13 січня 2000 року № 1381-XIV// ВВР. — 2000. — № 10. — Ст. 79.

⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К.: Каннон, А.С.К., 2002. — С. 946.

⁶ Там само. — С. 948.

⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 13 січня 2000 року № 1381-XIV// ВВР. — 2000. — № 10. — Ст. 79.

передбачає державний захист суддів, працівників суду та правоохоронних органів та осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві” № 10 від 18 червня 1999 року визнав, що органи виконавчої влади належним чином не виконують положення Закону⁸. В п. 1 вказаної Постанови ПВСУ постановив, що стан забезпечення безпеки свідків та потерпілих є незадовільним та не забезпечує об’єктивний і неупереджений розгляд справ, захист прав та свобод громадян. Також ПВСУ вказав на необхідність невідкладного створення належних умов для здійснення практичних заходів відносно посилення державного захисту осіб, які беруть участь у судочинстві (свідків та потерпілих). Точне та неухильне дотримання вимог Конституції та Законів України, які регламентують державний захист суддів, працівників суду та правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві, є однією з важливих умов досягнення задач правосуддя.

Питання забезпечення безпеки свідків та потерпілих також розглядається в Постанові ПВСУ “Про застосування законодавства, яке забезпечує незалежність суддів” № 4 від 12 квітня 1996 року⁹. В п. 8 ПВСУ вказав, що безпека осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві є важливим засобом попередження втручання в здійснення правосуддя. В зв’язку з цим суди, в кожному конкретному випадку виявлення спроб вплинути на учасників кримінального судочинства зобов’язані застосовувати заходи для захисту їх життя, здоров’я, житла та майна.

Розпорядженням КМУ № 335-р від 28 червня 1997 року “Про створення у структурі міліції громадської безпеки спеціальних підрозділів для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”¹⁰ за рахунок перерозподілу штатної чисельності дорожньої міліції, створені спеціальні підрозділи міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (далі спеціальні підрозділи міліції). На виконання вказаного Розпорядження КМУ, наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі — МВС України) № 467 від 23 липня 1997 року “Про створення спеціальних підрозділів міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів” створені вказані спеціальні підрозділи міліції в кількості 800 чоловік та затверджено Тимчасове положення про спеціальний підрозділ¹¹.

В подальшому, наказом МВС України № 1390 від 19 листопада 2003 року вказані спеціальні підрозділи міліції реорганізовані в спеціальні підрозділи судової міліції “Грифон” та затверджено Положення про нього¹². Згідно з статистичними даними з 1999 року по 2005 рік на виконання судової міліції надійшло більше 16 205 постанов про забезпечення безпеки та охорони громадського порядку в приміщеннях судів¹³.

Застосування Закону довело необхідність забезпечення безпеки свідків та потерпілих і в сфері пенітенціарної системи. Але застосування заходів безпеки стосовно осіб, які відбувають покарання за раніше вчинений злочин, і є свідками або потерпілими злочинів, які розслідуються

⁸ Про застосування законодавства, яке передбачає державний захист суддів, працівників суду та правоохоронних органів та осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві: постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 18.06.1999 р. // Вісник Верховного Суду України. — 1999. — № 3. — С. 23-24.

⁹ Про застосування законодавства, яке передбачає незалежність суддів: постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 12.04.1996 р. <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>>.

¹⁰ Про створення у структурі міліції громадської безпеки спеціальних підрозділів для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: розпорядження Кабінету Міністрів України № 335-р від 28.06.1997 р. // ОВУ. — 1997. — № 27. — Ст. 148.

¹¹ Про створення спеціальних підрозділів міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів: наказ Міністерства внутрішніх справ України № 467 від 23.07.1997 р. // ОВУ. — 1997. — № 35. — Ст. 155.

¹² Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції “Грифон”: наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1390 від 19.11.2003 р. // ОВУ. — 2003. — Т. 2, № 51. — Ст. 2725.

¹³ http://mvsinfo.gov.ua/events/2005/07/072205_1.html

на даний час, має свої особливості, у зв'язку з чим регулювання даного питання лише ст. 19 Закону недостатнє, заходи безпеки в загальному порядку застосовані бути не можуть. Для регламентації даного питання наказом Державного Департаменту з питань виконання покарань № 61 від 4 квітня 2004 року “Про затвердження Інструкції про порядок здійснення заходів відносно забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи” регламентовані питання приводів і підстав для застосування заходів забезпечення безпеки, порядок здійснення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах виконання покарань, особливості здійснення таких заходів в слідчих ізоляторах, особливості скасування заходів установах кримінально-виконавчої системи, відповідальність за незастосування заходів забезпечення безпеки, а також контроль за забезпеченням безпеки¹⁴.

Самі заходи, що забезпечують безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, закріплені в ст. 7 Закону. Ними є особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд. Крім того, ч. 2 ст. 7 Закону передбачає застосування й інших заходів безпеки з урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист.

Прийняття законів, підзаконних нормативно-правових актів, а головне — введення до КПК України положень, згідно з якими держава бере на себе обов'язок захищати учасників кримінального судочинства, з одного боку закріплює визнання пріоритету вирішення задач кримінального судочинства в діяльності державних органів, а з іншого боку — здійснення перших реальних кроків у створенні механізму забезпечення безпеки його учасників.

Таким чином, діюче законодавство передбачає самі заходи безпеки, визначає коло осіб, до яких застосовуються заходи безпеки, а також визначені органи та створені спеціальні підрозділи, які здійснюють заходи безпеки, але важливим та не досить вирішеним залишається питання фінансування вказаних заходів безпеки. Ст. 27 Закону передбачає фінансування та матеріально-технічне забезпечення заходів безпеки згідно з законодавством України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, а також за рахунок осіб, взятих під захист, за наявності їх письмової згоди. Але таким чином питання не вирішено, оскільки не кожна людина, яка має право на забезпечення безпеки, має матеріальну можливість сплатити за ці заходи. Також виникають сумніви у цінності життя і здоров'я людини для держави, якщо питання забезпечення безпеки та подальшого правосуддя держава перекладає на громадян, а не забезпечує самостійно. В такому випадку, чи є людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека найбільшою соціальною цінністю в Україні згідно ст. 3 Конституції України?

За даними проведеного нами дослідження відносно 46,8 % опитаних та їх близьких були скоєні злочини, 32,4 % з них щодо цього до правоохоронних органів не звертались¹⁵. За даними ВНДІ МВС РФ, 60 % громадян, які стали жертвами злочинів, в міліцію не звертались¹⁶. Причинами, через які не звертались до правоохоронних органів, громадяни називають: не вважав це за доцільне — 30,2 %, побоювався наслідків із боку злочинців — 35,2 %, не вірив у те, що

¹⁴ Про затвердження Інструкції про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи: наказ Державного департаменту з питань виконання покарань від 04.04.2005 р. № 61 // ОВУ. — 2005. — № 21. — Ст. 1160.

¹⁵ Карлов Н.С. Злочинна діяльність: Монографія. — К.: Вид-во Семенко Сергія, 2004. — С. 215.

¹⁶ Зайцев О.А. Государственная защита участников уголовного процесса. — М., 2002. — С. 9.

правоохоронні органи вживатимуть необхідні заходи — 34,6 %. Крім того, 46,9 % опитаних за власною ініціативою не повідомлять правоохоронним органам про відомий ним скоєний злочин та осіб, які його вчинили. 20 % з них не бачать в цьому сенсу, 40,7 % — через недовіру правоохоронним органам і 39 % — через небезпеку для себе і своїх близьких. Саме тому 77,9 % вважають можливим повідомити про скоєний злочин анонімно¹⁷.

Вважаємо, що наведені дані підтверджують існування в Україні правової незахищеності учасників кримінального процесу.

Вважаємо за потрібне зупинитись на позитивних моментах прийнятого та діючого на даний час законодавства України в сфері забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. По-перше, надання права на забезпечення безпеки особам, які заявили до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню і розкриттю злочинів (п. а ст. 2 Закону). По-друге, можливість застосування заходів безпеки не тільки в ході досудового розслідування та судового слідства, а й під час виявлення та попередження злочинів. Хоча застосування даного положення викликає багато спірних питань і на даний час належним чином не врегульовано.

Серед недоліків Закону слід виділити такі:

1. Назва Закону та статті Закону не містять інформації про характер заходів забезпечення безпеки, посилення і закріплення, що такі заходи здійснюються державою і забезпечуються нею ж.

2. Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки є дані, що свідчать про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, які мають право на забезпечення безпеки (в т.ч. свідків та потерпілих) (ч. 1 ст. 20 Закону). Поняття “реальна” загроза передбачає певні матеріальні наслідки для особи, але таке визначення підстав вжиття заходів безпеки унеможливує превентивний аспект даної категорії, а також випадки, коли для впливу на свідка або потерпілого застосовуються засоби психологічного впливу, що може проявитись у завуальованій формі: мовчазне слідування за особою, тривале перебування людей неприйнятної зовнішності біля будинку, де мешкає свідок або потерпілий, підкидання під двері квартири або будинку трупів тварин або малюнків такого змісту, створення в колективі атмосфери ігнорування особи тощо. Такі форми впливу не містять реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну особи, але направлені на досягнення необхідної і бажаної мети — схилити особу до відмови сприяти правосуддю. До того ж, заходи безпеки повинні застосовуватись не тільки при наявності реальної загрози, а й для попередження виникнення такої загрози. Таким чином, вплив зацікавлених осіб на свідків, потерпілих та інших учасників кримінального судочинства направлений не тільки на заподіяння останнім шкоди у будь-якому виразі, а ґрунтується на досягненні головної мети — схилити їх до відмови давати показання або іншим чином сприяти правосуддю, припинити сприяння правосуддю або помститись за вже здійснене сприяння, тобто вплив може бути вираженим у різних формах і протиправних, і таких, які не містять протиправності, вплив може бути виражений як безпосередньо, так і завуальовано, але головним чинником виступає мета, з якою він здійснюється.

3. Ст. 18 Закону серед загальних заходів забезпечення безпеки також передбачає додаткові заходи, зумовлені особливостями забезпечення безпеки військовослужбовців: відрядження до іншої військової частини або військової установи; переведення на нове місце служби (п.п. а, б). Доцільно було б серед цих заходів передбачити переведення на нове місце служби особи, яка є джерелом загрози. Застосування такого заходу буде більш доцільним та сприятиме економії коштів та сил у випадках наявності небезпеки декільком особам, якщо така небезпека виходить від однієї особи.

¹⁷ Карпов Н.С. Злочинна діяльність: Монографія. — К.: Вид-во Семенко Сергія, 2004. — С. 216, 218.

Враховуючи викладене вище, вважаємо необхідним:

1. Назву Закону викласти таким чином: “Про державне забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”, з подальшим внесенням змін до відповідних законів, статей Закону та інших нормативно-правових актів.

2. Викласти ст. 20 Закону у такій редакції: “Підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, зазначених у ст. 2 цього Закону, є дані, що свідчать про наявність загрози їх життю, здоров’ю, житлу і майну, а також вчинення щодо них будь-яких діянь, здійснених з метою схилити особу відмовитись від участі в сприянні правосуддю або через помсту за раніше вчинене сприяння”.

3. Аналогічним чином пропонуємо вирішити питання та внести зміни до ст. 4 Інструкції про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи, затвердженої наказом ДДЗВП № 61 від 4 квітня 2005 року.

4. Доповнити ст. 18 Закону пунктом “в” такого змісту: “переведення або відрядження на нове місце служби, до іншої військової частини або військової установи особи, яка може бути джерелом загрози, особі, взятій під захист”.

5. З метою захисту осіб, які сприяють судочинству, розробити і забезпечити тактичні прийоми використання конкретних даних.

Вказані моделі захисту існують у багатьох цивілізованих країнах. Однак діяльність нашої держави у сфері боротьби зі злочинністю лише 2,4 % опитаного населення оцінює позитивно, 20,3 % — задовільно, 50,9 % — незадовільно, 26,4 % — вкрай негативно¹⁸. До того ж, недостатнє фінансування передбачених Законом заходів не дозволяє громадянам довіряти захист свого життя, здоров’я та майна правоохоронним органам.

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу та судоустрою Національної академії внутрішніх справ України (протокол № 2 від 19 вересня 2005 року)

¹⁸ Карпов Н.С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований). — К., 2004. — С. 41.